

Hugo Sinzheimer (1875-1945) en de collectieve arbeidsovereenkomst

Gepubliceerd in: *Recht der
Werkelijkheid* 2013 (3): 76- 99

Robert Knegt

1.1 *Inleiding*

Hoewel door vriend en vijand wordt erkend dat het poldermodel, in de zin van georganiseerd overleg tussen werkgevers- en werknemersorganisaties ('de sociale partners') en de overheid, een grote bijdrage heeft geleverd aan de welvaart, wordt de positie van de werknemersorganisaties de laatste tijd regelmatig ter discussie gesteld. Weliswaar is in Nederland het ledental van de vakbonden in absolute zin maar weinig afgenomen, maar de groei van de arbeidsmarkt heeft ertoe geleid dat de 'organisatiegraad' (het percentage werknemers dat lid is van een vakbond) is gedaald van 28 procent in 1997 naar 20 procent in 2011.¹ 'Wie vertegenwoordigen de bonden eigenlijk nog?' is de vraag die dan vaak naar voren wordt gebracht. 'Vooral autochtone oudere mannen' is soms het antwoord, maar anderen houden vol dat wat de bonden – formeel uit naam van hun leden – in de cao afspreken, in de praktijk de tenminste passieve steun krijgt van 70 tot 80 procent van de werknemers. Hiermee wordt een kwestie opgerakeld die al langere tijd een structureel probleem vormt van het collectief arbeidsrecht: hoe zijn collectieve afspraken tussen organisaties, die worden neergelegd in een collectieve arbeidsovereenkomst (hierna: 'cao'), te verenigen met de individualistische grondslag van ons privaatrecht? Dat gaat immers uit van een arbeidsovereenkomst die tot stand komt op basis van wilsovereenstemming tussen een individuele werkgever en een individuele werknemer. Als cao-bepalingen 'dwingend' zijn, dus ook derden, die niet expliciet met de cao hebben ingestemd, binden, hebben we dan nog met 'afspraken' van doen of met gedelegeerde regelgeving? En hoe kan, in dat laatste geval, zo'n normerende bevoegdheid juridisch worden gelegitimeerd?

Het is in de eerste twee decennia van de twintigste eeuw de jurist Hugo Sinzheimer geweest die in Duitsland de beslissende stoot heeft gegeven tot een juridische innovatie die in haar praktische uitwerking nu in veel landen over de hele wereld wordt geaccepteerd: de bindende werking van de cao. Zij is zozeer gemeengoed geworden dat we ons niet goed meer kunnen voorstellen welke 'Copernicaanse wending' (Kahn-Freund) zich daarmee nog geen eeuw geleden in het recht heeft voltrokken.² Sinzheimer heeft trouwens meer dan dat tot stand gebracht; hij is zelfs wel de 'vader van het Duitse arbeidsrecht' genoemd³, vooral omdat hij het arbeidsrecht als een relatief zelfstandige deeldiscipline heeft neergezet en het de naam heeft gegeven waaronder het nu is ingeburgerd.⁴ Zelf liet hij de eer van het vaderschap liever aan zijn leermeester Philipp Lotmar die in 1902 een baanbrekend werk over de arbeidsovereenkomst publiceerde. 'Lotmar heeft voor het recht

---

¹ CBS, *Sociaaleconomische trends*, 2012, 4, p. 24.

² Kahn-Freund 1976, p. 10.

³ Kubo 1995.

⁴ In 1911 in *Soziale Praxis* XX, Sp. 1202v; daarvóór werden de privaatrechtelijke aspecten wel met de term 'Arbeiterrecht' aangeduid, de publiekrechtelijke als 'Fabrikgesetzgebung' of 'Arbeiterschutzrecht' (Albrecht 1970: 69).

de arbeidswereld toegankelijk gemaakt, Sinzheimer het recht voor de arbeidswereld', zo heeft Sinzheimer's leerling Ernst Fraenkel de *credits* van het vaderschap adequaat verdeeld.⁵ Behalve op het terrein van de cao, die in dit artikel centraal staat, heeft Sinzheimer ook een doorslaggevende rol gespeeld in de totstandkoming van ondernemingsraden. Met beide innovaties heeft hij de grondslag gelegd voor stelsels van georganiseerde, vreedzame arbeidsverhoudingen in een economisch systeem waarin belangentegenstellingen tussen kapitaal en arbeid structureel moeten worden verzoend.

1.2 *Hugo Sinzheimer: een beknopte biografie*

Hugo Daniël Sinzheimer wordt op 12 april 1875 in Worms geboren in het gezin van de joodse kledingfabrikant Leopold Sinzheimer.⁶ Na zijn studie rechten en economie promoveert hij in 1901 in Heidelberg en vestigt zich in 1903 als advocaat en notaris in Frankfurt. Hij verdedigt veel vakbondsleden en verwerft zich enige faam als strafpleiter. Daarnaast publiceert hij regelmatig over arbeidsrechtelijke kwesties en is hij adviseur van Duitse vakbonden. In politiek opzicht is hij sociaaldemocraat en vanaf 1917 afgevaardigde in het stadsparlament van Frankfurt; na het instorten van het keizerrijk wordt hij in november 1918 voor korte tijd *Polizeipräsident* van de stad Frankfurt. Hij weet met het gezag dat hij dan heeft verworven en met de steun van vakbondsleder Theodor Thomas in die roerige dagen te voorkomen dat de jonge Franfurter universiteit definitief zou worden gesloten.⁷ Als lid van het parlement van de *Weimarer Republik* heeft hij vanaf 1919 een actief aandeel in de totstandkoming van wetgeving en met name van de constitutie van de Weimarrepubliek, waarin onder meer de coalitievrijheid en medezeggenschapsrechten van werknemers worden geregeld. Hij is mede-oprichter van de Frankfurtse *Akademie der Arbeit*, een volkshogeschool voor arbeiders. In 1920 wordt hij *ordentlicher Honorarprofessor für Arbeitsrecht und Rechtssoziologie* aan de Universiteit van Frankfurt. Zijn eerste college wordt direct door rechtsextremistische studenten verstoord.⁸

In 1933 wordt hij door de nazi's als hoogleraar ontslagen en gearresteerd. Na zijn vrijlating vlucht hij eerst naar Saarland, dat toen onder toezicht van de Volkenbond stond, en vervolgens naar Amsterdam. Daar zorgt staatsrechtshoogleraar George van den Bergh, die hij onder meer kent van vakanties in Noordwijk aan Zee, voor opvang en voor een mede door de vakbeweging gefinancierd bijzonder hoogleraarschap in de rechtssociologie (het eerste in Nederland) aan de toenmalige Gemeentelijke Universiteit, waarmee de gemeenteraad al op 14 juli 1933 instemt. In 1936 krijgt hij daarnaast een bijzonder hoogleraarschap in de 'sociologie van het arbeidsrecht' in Leiden. Tijdens de bezettingsjaren wordt Sinzheimer nog twee keer opgepakt en gevangen gezet. De laatste keer ontkomt hij aan transport naar Duitsland doordat de Duitse bezetter de voorzitter van de Joodsche Raad toestaat tien mensen aan te wijzen die niet op transport hoeven; Sinzheimer en zijn vrouw Paula behoren daartoe. Hij overleeft de oorlog op verschillende onderduikadressen in Amsterdam, Haarlem en Bloemendaal maar overlijdt op 16 september 1945 aan een hersenbloeding, de dag voordat hij zijn afscheidsrede in Amsterdam zou houden en voordat hij kon vernemen dat al zijn kinderen de vernietigingskampen hadden overleefd.

---

⁵ Fraenkel 1958, p. 25.

⁶ Ik ontleen de biografische gegevens hoofdzakelijk aan: de Gier 1993.

⁷ Albrecht 1970: 6.

⁸ Albrecht 1970: 11.

1.3 *Individuen, ideeën en institutionele verandering*

Aan Sinzheimer wordt alom een grote rol toegeschreven in de vernieuwingen in het collectief arbeidsrecht die met name in de eerste twee decennia van de twintigste eeuw zijn gerealiseerd en die tot op de dag van vandaag doorwerken in stelsels van georganiseerde arbeidsverhoudingen over de hele wereld. We zijn wel vaker geneigd belangrijke institutionele innovaties in verband te brengen met het denken en handelen van 'voortrekkers' die aan zo'n verandering op z'n minst een belangrijke impuls hebben gegeven. Dat is ook de thematiek van 'de actor als factor', die in dit themanummer centraal staat. In deze bijdrage maak ik gebruik van twee theoretische benaderingen die kritisch staan ten opzichte van de *mainstream* van theorievorming over innovaties in het maatschappelijk denken en handelen. De kritiek van de eerste benadering is dat theorieën van institutionele verandering veel te weinig aandacht besteden aan de rol die ideeën daarin spelen, die van de tweede dat we geneigd zijn de ontwikkeling van ideeën veel te veel te lokaliseren in de 'persoon' van individuele 'genieën', en de sociale inbedding van hun innoverende prestaties uit het oog verliezen. Op beide benaderingen ga ik eerst kort in, dan formuleer ik mede op basis daarvan de vraagstelling van deze bijdrage en daarna keren we terug naar de positie van Sinzheimer binnen de ontwikkeling van het collectief arbeidsrecht.

1.3.1 *De rol van ideeën in theorieën van institutionele verandering*

Bestaande aanzetten tot een algemene theorie van institutionele verandering⁹ hebben de kritiek gekregen dat zij de vorm die nieuwe instituties aannemen, niet goed weten te verklaren. De door hen gehanteerde methode berust veelal op *comparative statics*: de nieuwe instituties worden met de oude vergeleken en dan wordt een exogene variabele geïntroduceerd die de overgang van een oud naar een nieuw equilibrium zou moeten 'verklaren' (bijvoorbeeld: 'industrialisering'). Aan de actoren die deze overgang voltrekken, worden veronderstelde intenties toegeschreven die worden benoemd in termen van de waargenomen uitkomsten (bijvoorbeeld 'de wil tot het behartigen van collectieve belangen'), waarmee de cirkel rond, maar de redenering ondeugdelijk is.¹⁰ De vorm die nieuwe instituties aannemen, kan überhaupt niet met behulp van zo'n exogene variabele worden verklaard, die kan alleen maar begrepen worden als het resultaat van een 'endogeen proces' waarin ideeën een belangrijke rol spelen.

Verandering van instituties kenmerkt zich vaak door een meeromvattende onzekerheid. Het is geen 'risico-situatie' van het type waarin de belangen of de doeleinden gegeven zijn en er alleen maar onzekerheid bestaat met welke middelen zij moeten worden nagestreefd. De institutionele oplossing waarnaar men zoekt, "is a moving target pushed around by the beliefs of agents themselves". In een situatie van maatschappelijke transformatie is *alles* vaak onzeker: waarin de 'oude' instituties nu precies tekortschieten, wat het probleem eigenlijk is, wat dan de belangen zijn die behartigd en de doeleinden die nagestreefd behoren te worden, en welke middelen daartoe geschikt zijn.¹¹

Betrokkenen zien zich gesteld voor de taak om, al analyserend, discussiërend en elkaar overtuigend, de onzekerheid te reduceren en te komen tot een gezamenlijk interpretatiekader. Kenmerkend voor

---

⁹ Mij ontbreekt hier de ruimte daar nader op in te gaan. Zie o.m.: North 1990; Hall 1989; Evans, Rueschemeyer & Skocpol 1985.

¹⁰ Ik baseer mij hier vooral op Blyth 2002.

¹¹ Blyth, o.c., p. 33-4.

dat kader is dat het niet louter descriptief is maar ook een normatieve verantwoording bevat van hoe de verhoudingen *zouden moeten zijn*.¹²

Blyth geeft een sequentieel model van de rol die ideeën bij institutionele verandering spelen, op vijf verschillende punten in de tijd:

- (1) Het zijn ideeën die aanvankelijk de onzekerheid reduceren,
- (2) Vervolgens maken ideeën collectief handelen en coalitievorming mogelijk; ze maken het actoren mogelijk hun belangen en een gemeenschappelijk doel te herdefiniëren;
- (3) Ideeën zijn ook wapens in de kritiek op, bij het delegitimeren van bestaande instituties - maar dit moet niet instrumentalistisch worden opgevat: de 'belangen' van actoren worden eigenlijk gereconstitueerd *in* het handelen waarin ideeën als wapens worden gebruikt;
- (4) Vervolgens fungeren ideeën als blauwdrukken voor nieuwe instituties;
- (5) Zijn die eenmaal geconstrueerd, dan maken ideeën institutionele stabiliteit mogelijk, ze genereren conventies ("shared ideas that coordinate agents' expectations").

In deze optiek staan 'belangen' niet op zichzelf, maar moeten zij intrinsiek worden verbonden met ideeën; belangen kunnen structureel gegeven maar tevens ambigu zijn. "Agents' interests are themselves social constructs that are open to redefinition through ideological contestation. Ideas permeate all aspects of materiality and determine agents' orientation to social objects."¹³

1.3.2 *Institutioneel-innovatieve ideeën ontstaan op knooppunten in interactienetwerken*

Ideeën zijn dus van groot belang, maar in hoeverre is het adequaat ze aan personen toe te schrijven? In ons praktisch bestaan kunnen we niet zonder onze zelfervaring als individuen, maar volgens de Amerikaanse socioloog Randall Collins is het is een misvatting deze gematigde vorm van zelfbedrog ook tot uitgangspunt te nemen voor een sociale theorie. In zijn *Sociology of Philosophies* keert hij het perspectief dan ook volledig om: zelfs voor de filosofie geldt dat de focus niet op de 'grote denkers' gericht moet zijn, maar op de netwerken en ketens van communicaties en interacties waarin mensen verwickeld zijn, en waarin het bij uitstek sociale proces van de productie van ideeën zich voltrekt.¹⁴ Het sociale proces van de productie van kennis kenmerkt zich door competitie in een intellectuele aandachtsruimte. Volgens Collins is in een aandachtsruimte doorgaans slechts plaats voor een zestal posities die, door zich tegen elkaar af te zetten, erin kunnen slagen voldoende aandacht naar zich toe te trekken. De ideeën van wat wij 'grote denkers' noemen, worden vooral bepaald door de condities die zij aantreffen op het knooppunt in die netwerken van interacties waarop zij zich bevinden. De inhoud van die ideeën is hoofdzakelijk de vrucht van in eerdere interacties opgedane kennis; het zogenaamd 'geniale' bestaat er vooral in dat een persoon op zo'n knooppunt in staat is een nieuwe combinatie van kenniselementen te maken die het hem mogelijk maakt met succes één van die zes posities in de intellectuele ruimte te claimen. Om het onlosmakelijk sociale karakter van zo'n 'nieuw idee' te benadrukken ('denken is niets dan geïnternaliseerde interactie'), noemt Collins dit een 'coalition in the mind'.¹⁵

---

¹² Blyth, o.c., p. 11.

¹³ Blyth, o.c., p. 270-1.

¹⁴ Collins 1998; elders stelt hij: "we are caught in our habit of conflating individual physical bodies with an explanation of what those bodies do, attributing the latter to some metaphysical substance which we call the individual, actor, or self. Human bodies are separate from each other, but what flows through them are communications." (Collins 2000, p. 312).

¹⁵ Collins 2000, p. 311.

Collins' aandacht gaat primair uit naar 'intellectual change' in op kennis georiënteerde gemeenschappen en hij analyseert dat als een sociaal proces waarin netwerken belangrijker zijn dan de personen die zich op de knooppunten daarvan bevinden. Als relativering van de rol die veelal aan de 'actor' wordt toegekend, zorgt zijn benadering voor een theoretisch inspirerend perspectief. Een beperking is wel dat zij vooral ziet op innovaties in ideeën, terwijl de juridische innovatie, die in dit artikel centraal staat, tegelijkertijd een bij uitstek praktische relevantie heeft voor politiek en arbeidsverhoudingen en daarmee is opgenomen in een bredere dynamiek dan die van kennisgemeenschappen

1.4 *Vraagstelling*

De vraagstelling van deze bijdrage kan nu als volgt worden geformuleerd:

- (1) Welke bijdrage heeft Hugo Sinzheimer geleverd aan de ontwikkeling van het collectief arbeidsrecht, in het bijzonder aan de ontwikkeling van de 'collectieve arbeidsovereenkomst' (cao) als grondslag van gereguleerde arbeidsverhoudingen?
- (2) Hoe is die bijdrage te verklaren in het licht van de positie die Sinzheimer innam in de rechtswetenschappelijke, maatschappelijke en politieke discussie over cao's ?
- (3) Waaruit bestaat, in het licht van het antwoord op (2), de 'originaliteit' van zijn bijdrage?

2.1 *De collectieve arbeidsovereenkomst (cao) als maatschappelijk fenomeen*

In de literatuur wordt het collectieve karakter van afspraken over arbeidsvoorwaarden veelal in verband gebracht met de opkomende industrialisering in de negentiende eeuw. Ten onrechte: het is niet zozeer het collectieve karakter van die afspraken dat nieuw is, als wel het probleem hoe die afspraken kunnen worden ingepast in de aan het begin van die eeuw geïntroduceerde liberale rechtsorde. Arbeidsvoorwaarden zijn al eeuwen lang het voorwerp van collectieve regelingen, bijvoorbeeld die welke vanaf de 13^e eeuw in het kader van de gilden - veelal door werkgevers onderling, meestal in samenspraak met de lokale overheid en in de loop der tijd steeds vaker als uitkomst van een sociale strijd tussen meesters en gezellen - worden vastgelegd in gildekeuren. In nieuwe, niet door de gilden bestreken bedrijfstakken waar de productie een zeker fabrieksmatig karakter heeft, worden al vanaf de eerste helft van de achttiende eeuw collectieve afspraken over arbeidsvoorwaarden gemaakt.¹⁶

In het kielzog van de Verlichting en de Franse Revolutie wordt een politieke strijd uitgevochten tegen allerlei intermediaire organisaties omdat zij met de verdediging van deelbelangen de juiste relatie tussen burger en staat zouden vertroebelen. De gilden worden formeel afgeschaft, maar dat leidt lang niet overal tot hun daadwerkelijke uitschakeling; ook in Nederland, maar vooral in Duitsland blijft deze vorm van collectieve organisatie nog tot ver in de 19^e eeuw een deel van haar invloed behouden.

Met behulp van de contractsleer wordt ook het gebied van de arbeidsverhoudingen juridisch gekoloniseerd, maar het idee dat arbeid voorwerp zou zijn van een door het recht bestreken,

---

¹⁶ De vroegste mij bekende 'cao' - in de zin van een schriftelijke, door de betrokken patroons en arbeiders ondertekende en door juridische gezagsdragers bekrachtigde collectieve overeenkomst over arbeidsvoorwaarden - werd in 1729 in Amsterdam afgesloten (Dekker 1990: 397-8). In de literatuur echter worden doorgaans voor Duitsland de tariefafspraken van de boekdrukkers uit 1873, voor Nederland die van de Amsterdamse diamantbewerker uit 1894 als eerste cao voorgesteld.

individuele overeenkomst tussen twee partijen blijft lange tijd ver af staan van de wijze waarop in de praktijk aan arbeidsverhoudingen gestalte wordt gegeven. Naarmate de fabrieksmatige productie een grotere rol gaat spelen, wordt het collectief karakter van de arbeidsverhoudingen weer meer zichtbaar en worden de institutionele arrangementen van weleer in sterkere mate gemist. Dit gemis is tevens voedingsbodem voor de in diezelfde tijd opkomende sociologie: sociologen gaan het collectief karakter van de problemen die de industrialisatie meebrengt, analyseren; Durkheim, bijvoorbeeld, bepleit een herinvoering van beroepsorganisaties om die problemen het hoofd te kunnen bieden.¹⁷

In Duitsland komen na de afschaffing van de *Sozialistengesetz* (1890) de arbeidsverhoudingen in beweging. Hoewel de cao als rechtsfiguur in het Duitse burgerlijk wetboek niet voorkomt, zijn er in 1908 al meer dan vijfduizend cao's afgesloten die op een miljoen arbeiders van toepassing zijn.¹⁸ De vakbonden moeten echter nog lange tijd tegen politieke repressie opboksen en verwerven, anders dan in Nederland, geen rechtspersoonlijkheid.¹⁹ Als hun rol geleidelijk wordt aanvaard, rijzen vragen ten aanzien van hun positie en handelingscompetenties en die vragen zetten een juridisering in gang die in eerste instantie vooral via de jurisprudentie en de rechtswetenschap tot stand komt. Eind 19^e eeuw wordt staken nog gekwalificeerd als ongeoorloofde afpersing, maar een uitspraak van het privaatrechtelijke *ReichsGericht* van 12 juli 1906 biedt een voorwaardelijke erkenning. Het is politiek wenselijk partijen die een cao hebben afgesloten ook eraan te houden dat zij tijdelijk afzien van conflicthandelingen. Dat kan alleen worden gerealiseerd als de cao juridisch wordt erkend. Diverse pogingen de regering te bewegen tot een wetsvoorstel op dit gebied lopen echter tussen 1908 en 1914 telkens op niets uit. Pas in 1910 erkent het *ReichsGericht* de cao, met een duidelijke verwijzing naar haar rechtspolitiek belang, als een bindend contract.²⁰

2.2 *Het probleem van de juridische receptie van de cao*

Arbeidsverhoudingen zijn lange tijd een domein waar de rechtswetenschap zich nauwelijks mee bezighoudt. Het recht van de arbeidsverhoudingen is typisch 'levend recht', geen juristenrecht. Voor zover de rechtsleer zich ermee bemoeit, reduceert zij het terrein tot individuele verhoudingen in termen van 'dienst' (huishoudelijk personeel) of 'ruil' (van arbeid(stijd) tegen loon). Waar de Franse Revolutie haar invloed doet gelden, incorporeert privaatrechtelijke wetgeving een beperkt aantal artikelen, meestal onder de kop van 'ruil' of zakelijke overeenkomsten. Lange tijd houden zij een meer theoretische dan praktische betekenis. Als eind 19^e eeuw de gevolgen van de industrialisering duidelijk worden, blijken zij nauwelijks reden te zijn deze wijze van conceptualiseren van de arbeidsverhouding ter discussie te stellen. Een uitzondering is Gierke die in Duitsland een poging doet de arbeidsverhouding tot een oud-Germaanse *Treudienst* te herleiden. In het algemeen echter vertrekken theoretici vanuit de algemeen aanvaarde kwalificatie van de arbeidsverhouding als een vermogensrechtelijke overeenkomst, om van daaruit te laten zien hoezeer de aard van de overeenkomst en de verhoudingen waarbinnen zij figureert leiden tot ongelijke verhoudingen – en dus voor het recht de taak opleveren daarin orde te scheppen. Sinzheimer benadrukt dat de arbeidsovereenkomst behalve een ruil- steeds ook een gezagsverhouding is: het directierecht van de werkgever brengt onderschikking van de arbeider mee en omdat de persoon van de arbeider in het

---

¹⁷ Zie het uitgebreide voorwoord van de 2^e editie van Durkheim (1902).

¹⁸ Köppe 1908, p. 2

¹⁹ Jacobs 1986, 211.

²⁰ Bender 1984, p. 265-274.

werk is geïnvolveerd (“er leistet mit sich selbst”), impliceert dat weer een zorgplicht van de werkgever.²¹ Sinzheimer hecht aan de vrijheid die in de contractuele opvatting is vervat en hekelt daarom de gezagsverhoudingen in de arbeid die bij de toenmalige stand van het recht daaruit voortvloeien; de machtsverhoudingen worden door de contractuele conceptie versluierd.²² De ‘vrijheid’ zou bij de arbeidsovereenkomst niet beperkt moeten zijn tot het al dan niet afsluiten ervan, de arbeidsovereenkomst zou ook ‘inhoudelijk contractueel’ moeten worden. Zoals in de politiek democratische verhoudingen in de plaats zijn gekomen van absolutistische heerschappij, zo zou ook in ‘het sociale leven’ een eind moeten komen aan de eenzijdige heerschappij van de industriële werkgever en zou de verhouding in constitutionele zin moeten worden hervormd. Sinzheimer blijft een liberaal in die zin dat zo’n nieuwe orde uiteindelijk slechts een middel is om mensen te bevrijden, om de mens in staat te stellen “seiner Bestimmung gemäß würdig zu leben”.²³

Het fenomeen ‘collectieve arbeidsovereenkomst’ ging vooraf aan de juridische kwalificatie ervan.²⁴ Philipp Lotmar brengt in 1902 voor het eerst de vele verschijningsvormen van het fenomeen in kaart (*Rechtstasachenforschung*) en trekt het *Tarifvertrag* (de cao), waar de juristen tot dan toe geen aandacht aan hadden besteed, binnen het domein van het privaatrecht. De individualiserende oriëntatie van de heersende leer in het privaatrecht maakt dat dit geen gemakkelijke opgave is. Vrijwel alle juridische vragen die in het begin van de twintigste eeuw ten aanzien van de cao rijzen, zowel in Duitsland als in Nederland, houden dan ook verband met de verhouding tussen collectief en individueel niveau²⁵:

(a) Is de cao wel een overeenkomst?

Sommige auteurs stellen dat de cao geen overeenkomst is. Een argument vanuit de contractleer is het ontbreken van een belang van de contracterende partij: van niet-navolging door werkgevers zou immers niet de vakbond, maar slechts de individuele werknemer schade lijden - die is echter geen partij bij de cao²⁶. In de perceptie van J.A. Levy ontbreekt eigenlijk een wederpartij en moet de cao worden gezien als een onderlinge, collectieve regeling van arbeiders die afspreken niet onder een bepaald loonniveau te gaan werken, waarbij die afspraak dient als norm bij het contract dat ieder van hen vervolgens individueel met de patroon gaat afsluiten.²⁷

In de Duitse literatuur wordt de term voor cao, *Tarifvertrag*, gekoppeld aan de opvatting dat dit wel een overeenkomst, maar geen *arbeidsovereenkomst* is: zij bevat afspraken over de condities die in (eventuele) toekomstige overeenkomsten over het verrichten van arbeid worden opgenomen, maar scheidt zelf geen concrete verplichtingen tot het verrichten van arbeid.²⁸

Als de cao wel als een overeenkomst wordt gezien, wordt de oplossing voor het probleem van de verhouding tussen collectief en individueel niveau soms gezocht in de constructie dat de cao een

---

²¹ Sinzheimer 1907, p. 8-16.

²² Knorre 1991, p. 71.

²³ Sinzheimer, hier geciteerd door Knorre (1991: 102), hechtte aan het Kantiaanse idee dat alleen de mens doel-in-zichzelf is, zodat het socialisme slechts *middel* is tot het realiseren van een nieuwe cultuur (idem: 84).

²⁴ In Duitsland golden in 1908 meer dan vijfduizend cao's voor een miljoen arbeiders; er werden gemiddeld 1500 stakingen per jaar geteld, aldus Köppe 1908, p. 2, 39.

²⁵ Vgl. het Duitstalige verslag over de NJV-bijeenkomst van 1905 (van Zanten 1905), waarbij de redactie van *Soziale Praxis* noteert dat het vrijwel dezelfde vragen waren als die welke in 1905 op een vergadering van de *Gewerbegerichte* in Würzburg (waar Sinzheimer ook het woord voerde) aan de orde waren gekomen.

²⁶ In Nederland verdedigd door Eysell 1905.

²⁷ Levy 1906.

²⁸ Zie o.m. Köppe 1908, p. 46-7, 90-1, 207.

‘overeenkomst ten gunste van een derde’ zou zijn. Beide partijen verplichten zich op collectief niveau gedurende de looptijd van de cao iets *niet* te doen: de werkgeversorganisaties dat werkgevers niet minder loon zullen betalen dan de cao voorschrijft, de werknemersorganisaties dat hun leden zich zullen onthouden van acties en geen werk zullen aannemen dat onder het cao-tarief wordt beloond.

(b) Als de cao een overeenkomst is, wie zijn dan partij bij die overeenkomst?

In Nederland, waar de cao relatief vroeg wettelijk wordt erkend²⁹, ziet men vrijwel onmiddellijk de organisaties als partijen; in Duitsland, waar vakbonden anders dan in Nederland nauwelijks in staat zijn rechtspersoonlijkheid te verkrijgen, denken juristen ook na over constructies waarbij een (ad hoc) collectief van individuele werknemers als partij optreedt of waarbij de cao-afsluitende organisatie slechts haar leden vertegenwoordigt. Drie theorieën zijn dan te onderscheiden:

- (1) Vertegenwoordigingstheorie: alleen de door de cao-afsluitende organisatie vertegenwoordigde *leden* zijn gebonden aan de cao;
- (2) *Verbandstheorie*: alleen verenigingen, die daarbij handelen uit eigen naam, zijn partij;
- (3) Combinatietheorie: de bond treedt op uit eigen naam en als vertegenwoordiger van zijn leden.³⁰

In Duitsland verdedigt Köppe dat bij een cao ook de werknemers die erin participeren verplichtingen op zich nemen ten opzichte van alle andere betrokkenen; de gemeenschappelijkheid van het met de cao beoogde doel zou een ‘morele en juridische wederkerigheidsverhouding’ en een daaraan gekoppelde ‘solidariteitsplicht’ creëren. Rechtsbekwaamheid van de bonden ziet hij als een eerste vereiste om de cao goed tot ontwikkeling te laten komen.³¹

(c) Als de organisaties partij zijn bij de cao, hoe verhouden de rechten en verplichtingen die voor de organisaties uit de cao voortvloeien zich dan tot de rechten en verplichtingen van individuele werknemers op grond van door hen afgesloten individuele arbeidsovereenkomsten?

Met vraag (c) is een heel complex van deelvragen aangeboord. Vullen cao-bepalingen de individuele arbeidsovereenkomst slechts aan waar deze zaken ongeregeld laat, of hebben zij ook voorrang boven afwijkende bepalingen in de individuele overeenkomst (dwingende werking)? Dat laatste idee wordt wel vurig bestreden op grond van de contractsvrijheid: niemand zou voor de toekomst zijn eigen contractsvrijheid kunnen uitsluiten.³² Een tweede deelvraag betreft de wijze van handhaving: zijn afwijkende afspraken van rechtswege nietig, zijn ze vernietigbaar op vordering van de bond, of kan de bond alleen schadevergoeding eisen van een lid dat afwijkende afspraken (die zelf intact blijven) maakt? Moeten de bonden met hun vermogen instaan voor schade veroorzaakt door leden die zich niet aan de cao houden?

(d) Hoe verhouden de afspraken die door de organisaties bij cao zijn gemaakt zich tot de rechten en verplichtingen van individuele werknemers die in een door de cao bestreken bedrijf of sector werkzaam zijn, maar niet via lidmaatschap van een bond betrokken zijn bij de cao?

---

²⁹ In art. 1637n van de Wet op de arbeidsovereenkomst van 1907. In Australië en Nieuw-Zeeland waren rond 1900 sterk publiekrechtelijk georiënteerde regelingen van de cao tot stand gekomen, het Zwitserse kanton Genève kende sinds 1904 een privaatrechtelijk georiënteerde regeling. Zie ook van Peijpe 1985, p. 111.

³⁰ Sinzheimer 1907, p. 63.

³¹ Köppe 1908, p. 112-3, 299.

³² Rundstein (1907): terecht is “unserem Vertragssystem die Unterstellung des selbständigen Individualvertrages (...) einer vorangehenden, auf privatem Parteiwillen beruhenden Generalregelung unbekannt”.

Uitbreiding van de verplichtingen tot niet-aangesloten werknemers past in de ervaring van tijdgenoten bij het collectief geworden karakter van de arbeid, het is wel terecht dat cao-partijen zich als vertegenwoordigers van alle arbeiders zien. Maar die uitbreiding is moeilijk verenigbaar met een op liberale beginselen gebaseerd recht dat de wilsverklaring als een essentieel element van het aangaan van verbintenissen beschouwt.³³ Sommige auteurs trachten in navolging van Lotmar met een soort fictieve collectieve wilsverklaring deze stap te legitimeren. Köppe heeft sympathie voor dit idee: “Je mehr der Tarifvertrag das sein wird, was es sein soll, nämlich die ‘gemeine Regel’ des Gewerbes, um so stärker spricht eine natürliche Vermutung dafür, daß der einzelne in der Sphäre desselben Gewerbes zustande gekommene Arbeitsvertrag nach Willensmeinung der Vertragsschließenden ihm unterstehen soll.”³⁴ Maar hoe sympathiek ook, hij wijst de veronderstelling van stilzwijgende instemming uiteindelijk toch als in strijd met de beginselen van het privaatrecht af.³⁵ Anderen concluderen dat we met de cao het privaatrecht verlaten en het publiekrecht betreden, maar die strategie heft de bezwaren van liberale zijde bepaald niet op. In Nederland was Hamaker al vroeg een verdediger van het rechtsscheppend en dus ook dwingend karakter van de cao en ook Meijers bepleitte al vroeg de mogelijkheid van algemeenverbindendverklaring.³⁶ De strekking van de cao, zo argumenteerde Meijers tijdens een vergadering van de Nederlandse Juristenvereniging in 1905, brengt mee dat aan de cao gebonden werkgevers de cao op al hun werknemers (ook op die welke zelf niet aan de cao gebonden zijn) toepassen, net zoals ze dat met het bedrijfsreglement doen; pas in 1927 zou dat idee worden opgenomen in de Nederlandse Wet op de cao.

2.3 *Het juridisch debat over de cao in Duitsland*

Het principiële politieke en rechtswetenschappelijke debat over de cao³⁷ speelt zich in West-Europa hoofdzakelijk af in de eerste twee decennia van de twintigste eeuw. In die periode zijn de grondslagen gelegd voor wetgeving en voor georganiseerde overlegverhoudingen die deels pas na WO II zouden worden gerealiseerd. De auteurs die zich er tussen 1902 en 1916 mee bezighielden, constateerden dat cao's in opkomst waren en trachtten allen een bevredigend antwoord te vinden op de vraag hoe deze ontwikkeling ‘van onderop’ in bestaand of nieuw te creëren recht moest worden geïncorporeerd. Ik kan die discussie hier niet reconstrueren maar zal er alleen aan refereren waar Sinzheimer expliciet ten opzichte van anderen positie kiest. Dat doet hij overigens vaak en uitgebreid; zijn werk getuigt ervan dat hij niet alleen talrijke publicaties in Duitsland uit die periode kent, maar ook de (ontwerp-)regelgeving uit Australië, Nieuw-Zeeland, Zwitserland en Italië en ook indirect van de relatief vroege Nederlandse discussie over de cao op de hoogte is.

Het debat in Duitsland begint met Philipp Lotmar die in zijn vanaf 1902 verschenen, baanbrekende werk over de arbeidsovereenkomst³⁸ tracht de cao een plaats te geven binnen het privaatrechtelijke kader van die tijd en tegelijkertijd de juridische grondslag te leggen voor het bindend karakter van de cao. Lotmar werkt binnen de romanistische traditie, maar distantieert zich van de individualistische

---

³³ Köppe 1908, p. 32-3.

³⁴ Köppe 1908, p. 47.

³⁵ Köppe 1908, p. 365.

³⁶ Hamaker 1905; J.H. van Zanten in *De Kamer van Arbeid*, jrg. 5 (1905), p. 149; Meijers 1912.

³⁷ Gemakshalve gebruik ik steeds deze term, maar de naamgeving was in die tijd omstrede. Sinzheimer neemt in zijn boek uit 1907/8 afstand van de Duitse term *Tarifvertrag* omdat het bepaald niet alleen om ‘loon’ gaat en probeert, naar later blijkt: vergeefs, de term *Arbeitsnormenvertrag* te introduceren.

³⁸ Lotmar 1902-08.

moraal die het Romeins recht kenmerkt. Methodisch stelt hij zich al op het standpunt dat een type overeenkomst vrijwel nooit te begrijpen is zonder kennis te nemen van de 'feitelijke omgeving' en hij brengt dat in praktijk door uitgebreid kennis te nemen van statistieken en rapporten met betrekking tot arbeidsverhoudingen (waaronder Max Weber's studie uit 1894 naar de arbeidssituatie van de landarbeiders ten oosten van de Elbe). Vervolgens dient de jurist wel de traditionele juridische methode te hanteren (abstractie, begripsvorming, logische systematisering). Lotmar's streven de cao binnen een privaatrechtelijk kader te houden wordt door meerderen toegejuicht, maar de wijze waarop hij dan toch de bindende werking uit het 'wezen' van dit soort overeenkomsten tracht af te leiden, wordt kritisch onthaald.³⁹

In datzelfde jaar 1902 laat Sinzheimer, die als student Lotmar's colleges heeft gevolgd, in zijn dissertatie blijken diens opvattingen in hoofdzaak te delen.⁴⁰ Hij zal ook later vol lof blijven over de manier waarop Lotmar in zijn studie gebruik heeft gemaakt van feitelijke gegevens over arbeidscontracten en, door de juiste distantie te behouden ten opzichte van de politieke strijd rond arbeidskwesties, ruimte heeft gecreëerd voor een autonoom arbeidsrecht.⁴¹ Later wijst hij het formele karakter van Lotmar's definitie van de 'arbeidsovereenkomst' van de hand, omdat zij eenzijdig het ruil karakter van de overeenkomst naar voren brengt en het tweede kenmerk, het daarmee tegelijkertijd gecreëerde gezagskarakter, juridisch miskent.⁴²

Sinzheimer's eigenlijke inhoudelijke bemoeienis met de cao strekt zich aanvankelijk uit over een periode van tien jaar: van zijn bijdrage aan de vergadering van de *Gewerbegerichte* in Würzburg in de herfst van 1905 tot de afronding van zijn boek 'Ein Arbeitstarifgesetz' waarvan hij, december 1915, in het voorwoord zelf vaststelt dat het de afsluiting van zijn werk op dit gebied betekent. Het standpunt dat hij uiteindelijk daarin verwoordt, heeft ten opzichte van dat van 1902 en van dat in zijn boek uit 1907/8 een flinke ontwikkeling doorgemaakt. Hij typeert zelf de kern van deze ontwikkeling als een 'bevrijding van civilistische bevangenheid'.⁴³ Uiteindelijk zal hij ook in de jaren daarna nog veelvuldig met het onderwerp bezig zijn, zeker tot en met de herziene *Tarifgesetz* van 1921.

Sinzheimer mengt zich voor het eerst publiekelijk in het opkomend debat bij een presentatie tijdens de *Verbandstag der deutschen Gewerberichte* in Würzburg in de herfst van 1905. Hij stelt daar dat de cao een rechtsgeldige overeenkomst is die primair de ondertekenende organisaties bindt, al draagt zij de bestemming in zich voor een hele bedrijfstak te gaan gelden. Dat gaat niet ten koste van, maar is een andere vorm van 'vrijheid': evenmin als mede-eigendom de eigendom opheft, heft een collectieve vordering de 'contractsvrijheid' op. Voor de helderheid zou een wettelijke regeling gewenst zijn.⁴⁴ Deze positie werkt hij uit in het in 1907 en 1908 in twee delen verschenen '*Der korporative Arbeitsnormenvertrag*' waarin hij uitgebreid in discussie gaat met vrijwel alle andere auteurs die in het Duitse taalgebied over de cao hebben geschreven. Hij houdt wezenlijk vast aan het aan Lotmar ontleende uitgangspunt dat we primair moeten onderzoeken hoe de cao in de

---

³⁹ Aanhanger van Lotmar was m.n. Rundstein 1906; Weber was vol lof over Lotmar's onderneming, maar kritisch over de fundering van de dwingende werking (Weber 1984).

⁴⁰ Sinzheimer 1902; Blanke 2005, p. 12. Hij gaat echter niet mee in de wijze waarop Lotmar de *Unabdingbarkeit* van de cao tracht te funderen (Isle 1965).

⁴¹ Sinzheimer 1976 (1922); Sinzheimer beschouwt Lotmar als de 'vader van het arbeidsrecht' in het Duitse taalgebied, vgl. Sinzheimer 1953, p. 211.

⁴² Lotmar was zich goed bewust van de gezagsaspecten, maar was methodisch niet bereid er relevantie aan toe te kennen voor de *definitie* van 'arbeidsovereenkomst' die bij hem zo formeel en ruim is dat zij bijv. ook de overeenkomst tussen tandarts en patiënt omvat.

⁴³ Sinzheimer 1916, p. 40.

⁴⁴ Vgl. *Soziale Praxis* XV (1905), 174.

systematiek van het bestaande privaatrecht kan worden geïncorporeerd. Dat is een beperking die hij zichzelf expliciet oplegt en die overigens niet de conclusie uitsluit dat nieuwe, eventueel zelfs publiekrechtelijke wetgeving nodig is.⁴⁵ Mogelijk is dit uitgangspunt, behalve door juridisch-systematische overwegingen, ingegeven door de realistische inschatting dat wetgeving op korte termijn niet te verwachten zou zijn. Op drie punten neemt hij in zijn boek duidelijk afstand van Lotmar (en deels expliciet ook van auteurs zoals Rundstein⁴⁶ die Lotmar daarin volgden).

Lotmar meende dat de collectiviteit, die de cao afsluit, daarbij haar leden *vertegenwoordigt* ('Vertretungstheorie'). Sinzheimer's bezwaar is onder meer dat de vertegenwoordigde leden in die opvatting voorop staan en de organisatie er tussenuit wordt geschakeld. De aard van de cao (solidariteit) brengt echter mee dat de collectiviteit voorop moet staan, daarom opteert Sinzheimer, 'net als de Nederlandse wetgever', voor de 'Verbandstheorie': het zijn enkel *organisaties* die partij zijn bij de cao, niet de leden.

Ten tweede laat Lotmar terecht zien dat de strekking van de cao is uniforme voorwaarden voor een hele sector vast te stellen, en de 'collectieve wil' voorrang te verlenen boven de 'individuele wil'. Zou men van dat streven naar uniformiteit afzien, dan zou men alle bijzondere voordelen van de cao weer prijsgeven en weer ruimte bieden aan 'vuile' concurrentie op arbeidsvoorwaarden en aan de willekeur van de werkgever.⁴⁷ Lotmar probeert die uniformiteit alsnog te realiseren door aan te nemen dat de leden die de cao afsluiten – bij uitbreiding – de hele kring van beroepsgenoten zouden vertegenwoordigen. Dat is geen oplossing, stelt Sinzheimer, maar betekent het einde van de hele vertegenwoordigingstheorie. Uniformiteit is inderdaad wenselijk en zal in de toekomst waarschijnlijk ook worden gerealiseerd, maar de suggestie dat langs deze weg objectief recht zou kunnen worden gecreëerd, is binnen de privaatrechtelijke systematiek niet te verantwoorden – dat zou alleen mogelijk zijn als het publiekrecht ons daarbij te hulp zou komen.

Daarmee hangt samen, ten derde, dat de transpositie van een cao-afspraken in een bepaling van een onder de gelding van de cao vallende individuele arbeidsovereenkomst volgens Lotmar geen 'subjectief moment' (een expliciete of stilzwijgende wilsverklaring) zou vereisen. Dat gaat Sinzheimer – let wel: opnieuw *binnen* de privaatrechtelijke systematiek die hij als uitgangspunt heeft gekozen – te ver; hij maakt in dit stadium van zijn denken een scherp onderscheid tussen enerzijds het niveau van de cao, waarop organisaties met elkaar '*arbeidsnormen*' afspreken die bedoeld zijn om de voorwaarden vast te leggen voor nog af te sluiten individuele arbeidsovereenkomsten, en anderzijds dat van de *arbeidsovereenkomsten* zelf waar nog steeds telkens één individuele werkgever en één individuele werknemer op basis van formele wilsovereenstemming een contract sluiten over het aangaan van een arbeidsverhouding en de voorwaarden waarop dat gebeurt. Die wilsovereenstemming zullen we volgens Sinzheimer ten minste op goede gronden aan moeten kunnen nemen.⁴⁸ Een arbeidsovereenkomst die in strijd met de toepasselijke cao wordt afgesloten, is dus, anders dan Lotmar meent, gewoon geldig. De cao verplicht de werkgever cao-conforme arbeidsovereenkomsten af te sluiten, maar als hij vervolgens niet conform de cao handelt, is dat

---

⁴⁵ Sinzheimer meent "daß bei der Untersuchung de lege lata es nur die üblichen zivilistischen Maßstäbe sein dürfen, die anzulegen sind. Um so freier darf sich dann der gesetzgeberische Schaffenstrieb ergehen, wenn zuerst auf diese Weise das geltende Recht erkannt ist." (Sinzheimer 1908, dl. II, p. 28 en 81 (citaat)).

⁴⁶ Rundstein 1906.

⁴⁷ Sinzheimer 1908, p. 65.

⁴⁸ Sinzheimer 1908, dl. II, p. 42.

volgens Sinzheimer's toenmalige opvatting géén overtreding van de cao (maar van de individuele arbeidsovereenkomst).

De taak van de cao is de omvorming van het absolutistisch gezag, dat de werkgever op grond van de arbeidsovereenkomst over werknemers kan uitoefenen, tot een rechtsverhouding met normen waaraan beide partijen zich gebonden weten, de "Einfügung des Gedankens der Freiheit, das ist der rechtlichen Selbstbestimmung" in de (industriële groot)bedrijven van zijn tijd. Dat brengt een reeks voordelen mee: arbeidsvoorwaarden zijn beter te voorzien (zekerheid); arbeidsovereenkomsten zijn technisch gemakkelijker en met minder wrijvingen af te sluiten (wat nu 'reductie van transactiekosten' zou heten); voor zover er conflict is, wordt dat naar een hoger niveau getild en hoeft het de verhouding op de werkvloer niet te belasten; en dit alles leidt tot humanisering van de onderlinge betrekkingen.⁴⁹ Nu blijkt dat betrokkenen op de werkvloer dat al zo voortvarend ter hand hebben genomen, moet de staat dat niet onderdrukken, maar ook niet lijdend blijven toekijken. Sinzheimer meent in 1908 dat 'voor het dwingend opleggen van de gewenste uniformiteit de economische, technische en psychologische voorwaarden (nog) ontbreken', zodat we vooralsnog moeten blijven rekenen op een louter privaatrechtelijke regeling.⁵⁰ Tegelijk blijkt uit zijn zorgvuldige dogmatische analyse dat een louter privaatrechtelijke juridische vormgeving de cao niet past, en dat biedt hem vervolgens de ruimte theoretisch naar een andere vormgeving te zoeken en praktisch te pleiten voor statelijke wetgeving die een kader moet bieden voor de autonome regulering die zich al heeft ontwikkeld en die het verdient te worden bevorderd.

Zes jaar later heeft Sinzheimer de 'civilistische bevangenheid' vrijwel helemaal van zich afgeschud en zet hij de stap die Lotmar wel had gesuggereerd ("über die Vertragsnatur des Tarifvertrags hinausgehen") maar zelf niet had gezet. Het fundament voor deze ommezwaai was al vóór WO I gelegd⁵¹, maar het is aannemelijk dat de oorlogsomstandigheden de boven al genoemde 'economische en psychologische voorwaarden' zo hebben veranderd dat het dwingend opleggen van regelingen op minder verzet zou stuiten. Sinzheimer is dan een jaar of veertig oud en zijn kritiek op de bestaande rechtswetenschap is veel radicaler geworden. Hij stelt nu, in 1916, het onderscheid tussen privaats- en publiekrecht zelf ter discussie, houdt een pleidooi voor maximale mobilisatie van de maatschappelijke krachten die ervoor hebben gezorgd dat dan reeds twee miljoen werknemers onder cao's vallen ('terwijl de rechtspraak zich nog steeds alleen maar met individuen bezig houdt'), pleit voor een rechtswetenschap die zich actief met nog te vormen wetgeving bezig houdt en een bijdrage levert aan het vormgeven van de sociale toekomst, en brengt dat laatste in praktijk door een kant-en-klaar wetsontwerp voor een Wet op de cao voor te stellen.

Hij keert in zekere zin het perspectief om. Niet langer gaat het erom te onderzoeken hoe de cao valt in te passen in de privaatrechtelijke systematiek, we moeten vanuit ons bestaande, gebrekkige juridisch denken ons voordeel doen met wat de ontwikkeling 'van onderop' van cao's ons kan leren. "Wie der Tarifvertrag nicht in den Köpfen der Juristen entstanden ist, so können sie ihn auch nicht nach ihrem Willen weiterbilden."⁵² In het juridisch denken trekken we een muur op tussen privaats- en publiekrecht, maar die is "innerlich nicht vorhanden". Ook het privaatrecht heeft immers betrekking op functioneel bepaalde sociale verhoudingen (*soziale Funktionsverhältnisse*), al wordt

---

⁴⁹ Sinzheimer 1908, dl. II, p. 277-282.

⁵⁰ Sinzheimer 1908, dl. II, p. 296-7.

⁵¹ Aldus Sinzheimer zelf in het in 1915 gedateerde voorwoord van zijn boek (Sinzheimer 1916).

⁵² Sinzheimer 1916, p. 13.

dat feit door de rechtsvorm gemaskeerd.⁵³ Sinzheimer schudt daarmee de civilistische beperkingen die hem in 1908 nog aanleiding gaven tot terughoudendheid, van zich af. De cao moet nu als een mengvorm worden behandeld: als contract en rechtsbron tegelijk, afgesloten door partijen die een contract sluiten en tegelijk bestuursorgaan zijn. Anders dan in 1908 kunnen overeenkomsten nu wèl rechtsbron zijn en objectief recht creëren, zijn de leden nu wèl rechtstreeks (als *Beteiligter*, dus zonder beschikkingsbevoegdheid) gebonden aan de cao en maakt wie de arbeidsovereenkomst niet cao-conform uitvoert wèl inbreuk op de cao.

Het wetsvoorstel van Sinzheimer is niet het enige dat in die periode is gedaan; er liggen in Duitsland dan al voorstellen van onder anderen Rosenthal en Wölbling. Sinzheimer's voorstel onderscheidt zich onder meer doordat hij telkens veel aandacht besteedt aan het belang van de autonomie van cao-partijen; waar het ontwerp-Rosenthal bijvoorbeeld een in te stellen cao-autoriteit de bevoegdheid wil verlenen in bepaalde situaties cao's te ontbinden, blijft Sinzheimer dit als een bevoegdheid van partijen zien, hij bindt alleen verslechtering van de eerder afgesproken voorwaarden wel aan voorafgaande toestemming van die autoriteit, die in dat geval moet beoordelen of dit in het belang van betrokkenen is en 'het algemene cao-belang niet schaadt'.⁵⁴

2.4 Sinzheimer's innovatie

Met zijn twee boeken over de cao heeft Sinzheimer zo een wending voltrokken die in zijn tijd revolutionair was en inmiddels zozeer is aanvaard dat we ons het vernieuwende ervan nauwelijks meer realiseren. Nieuw was in zekere zin dat hij informatie over feitelijk totstandgekomen cao's gebruikte als bron van kennis voor rechtswetenschappelijke beschouwingen; hoewel Lotmar dat in zijn baanbrekende boek in 1902 ook al had gedaan, was het Sinzheimer die deze werkwijze expliciet tot onderdeel van de rechtswetenschappelijke methode verhief. Hij introduceerde een onderscheid in drie verschillende functies van de cao dat sindsdien een klassiek element van de rechtsleer is geworden. Werkelijk baanbrekend was zijn - op een zorgvuldige dogmatische analyse gebaseerde - breuk met het louter privaatrechtelijke kader van Lotmar en zijn pleidooi voor een relatief zelfstandig rechtsgebied 'arbeidsrecht' dat, vanwege de aard van de verhoudingen die het bestrijkt, qua indeling niet aan het dualisme *privaat/publiek* kan voldoen.⁵⁵ Hij wist overtuigend aan te geven hoe de staat ruimte kon en zou moeten bieden aan de autonome regulering van arbeidsverhoudingen door de betrokkenen, een praktijk die trouwens al een enorme omvang had verkregen, en hoezeer allen inclusief de staat en de politiek zelf daar baat bij zouden hebben. Hij heeft, in uitgebreide discussie met andere auteurs, gemotiveerd de eisen die aan de rechtsverhoudingen rond de cao zouden moeten worden gesteld, geanalyseerd.

Zijn politieke loopbaan was van korte duur maar heeft hem in staat gesteld zijn ideeën deels ook via het wetgevingsproces normatief te realiseren. Hij heeft zijn ideeën over de cao uitgewerkt in een compleet wetsvoorstel dat in enigszins gewijzigde vorm in de *Tarifvertragsordnung* van december 1919 van kracht werd. Hij werd lid en rapporteur van de *Verfassungsausschuss* die zich moest bezighouden met het formuleren van een constitutie voor de Weimarrepubliek. Op instigatie van Sinzheimer bevatte de *Weimarer Verfassung* van 11 augustus 1919 een ambitieus programma voor

---

⁵³ Sinzheimer verwijst hierbij naar Adolf Wagner (*Grundlegung der politischen Ökonomie*, 1894), Rudolf Stammler (*Wirtschaft und Recht*, 2^e dr. 1906) en het werk van Karl Renner.

⁵⁴ Sinzheimer 1916, p. 115, 124.

⁵⁵ Vgl. Sinzheimer 1976, dl. I, p. 272.

het realiseren van een 'rechtorde van de arbeid' waarin de arbeid niet langer als een aanhangsel van de eigendom zou worden behandeld: een uniforme codificatie, het creëren van arbeidsrechtbanken met een eigen hoogste instantie en een *Arbeitsverfassungsrecht* dat regionaal en sectoraal autonoom bestuur mogelijk zou maken (inclusief *Tarifautonomie* en werknemersmedezeggenschap). En passant zorgde Sinzheimer ervoor dat aan de grondrechten een recht van vrije meningsuiting binnen de arbeidsverhouding werd toegevoegd (in art. 118, lid 1 RV) – ook dat was een novum want grondrechten met een werking tussen burgers onderling waren tot dan toe onbekend.

Toch moet een beoordeling van de invloed van zijn politieke activiteiten genuanceerd uitvallen. Voor een deel liep het ambitieuze wetgevingsprogramma vast in de politieke reactie op 'Weimar'. De 'commissie voor een uniform arbeidsrecht', die zomer 1919 werd geformeerd, formuleerde een aantal wetsvoorstellen, maar de politieke *commitment* ebde weg en alleen het voorstel voor een eigen arbeidsjurisdictie is in december 1926 daadwerkelijk wet geworden. Met zijn voorstellen voor een radensysteem heeft hij echter een beslissend invloed uitgeoefend in een situatie waarin revolutionaire raden in 1918 in Duitsland de parlementaire democratie op losse schroeven dreigden te zetten; Sinzheimer, die altijd al overtuigd was van de wenselijkheid en mogelijkheid van het integreren van economisch tegenover elkaar staande krachten, zag zich hier geplaatst in een politieke situatie waarin alleen een dergelijk initiatief behoud van vreedzame verhoudingen mogelijk maakte.

Ook vernieuwend is zijn opvatting van de taak van de wetenschap: hij pleit voor een *legislative Rechtswissenschaft* die niet volstaat met het systematiseren van het bestaande recht, maar eraan bijdraagt maatschappelijke ontwikkelings-tendenzen te helpen realiseren door ze hun passende juridische vorm te geven.⁵⁶ Zijn vertrouwen dat het mogelijk zou zijn uit de loop der dingen af te leiden welke kant de rechtsontwikkeling op geholpen moet worden, is tegenwoordig een omstreden maar niet geheel verlaten idee (vgl. Selznick 1992), maar is in overeenstemming met zijn opvatting dat de wetenschap geroepen is, niet alleen weer te geven, maar ook kennis te genereren die bijdraagt aan handelen dat de wereld kan veranderen. Recht is een techniek ("geistige Architektur")⁵⁷, en net zoals de natuurwetenschappen de wereld op technisch gebied een ander aanzien hebben gegeven, zal de ontwikkeling van adequate rechtsvormen dat doen met het sociale leven, zo meende hij.

Pas na WO II zijn ideeën van Sinzheimer maatgevend geworden voor de wettelijke regeling van de cao in Duitsland en in vele landen over de hele wereld.⁵⁸ Daarmee heeft hij, zij het met een vertraagd effect, een baanbrekende rol gespeeld in de ontwikkeling van het cao-recht en daarmee in de opkomst van overlegverhoudingen met betrekking tot arbeid over de hele wereld.

Sinzheimer heeft de ambitie gehad zijn politieke rol verder uit te bouwen; hij ambieerde vergeefs de post van *Reichsarbeitsminister* in het kabinet-Gustav Bauer. Bij deze teleurstelling voegde zich de consequenties van zijn lidmaat- en rapporteurschap van een in 1919 ingestelde parlementaire commissie die moest onderzoeken waarom Duitsland niet was ingegaan op vredesinitiatieven die tijdens WO I waren ondernomen (onder meer van VS-president Wilson in januari 1917). Sinzheimer bracht als rapporteur een pijnlijke boodschap die de legerleiding onwelgevallig was. Het rapport

---

⁵⁶ "Unsere Zeit ist voll an Ideen und arm an Schöpfungen" (Sinzheimer 1909); "Die Rechtswissenschaft (...) bildet den Durchbruchspunkt aus dem Reich der Idee in die welt der Tat." (Sinzheimer 1914, ook afgedrukt in Sinzheimer 1976, Bd. II, p. 24-32 (29); elders Sinzheimer 1922, afgedrukt in idem, Bd II, p. 37), onder verwijzing naar Fichte.

⁵⁷ Sinzheimer 1916, p. 32, in de traditie van Jhering.

⁵⁸ Fraenkel 1958: 28; Knorre 1991: 246; Kahn-Freund (1976); Kettler & Tackney 1997.

wekte een storm van reactionair-nationalistische kritiek op en in plaats van aan “Vergangenheitsbewältigung”, droeg het juist bij aan een verscherping van de politieke tegenstellingen en van antisemitische gevoelens (een meerderheid van de commissie was van joodse afkomst). Daarbij werd Sinzheimer in de publiciteit ook persoonlijk aangevallen.⁵⁹ Hij keerde daarna niet meer in de *Reichstag* terug, bleef wel voorzitter van de commissie voor een uniform arbeidsrecht, maar richtte zich overigens opnieuw op de wetenschap. Daarnaast heeft hij als lid van de balie van het *Reichsarbeitsgericht* verder gestreden voor het verwerkelijken van zijn ideeën.⁶⁰

Critici hebben aangevoerd dat Sinzheimer door zijn - vanuit ons huidig perspectief soms wat naïef aandoend - vertrouwen in de waarde van collectiviteiten en door zijn pleidooi voor paritaire gezamenlijkheid in het bedrijfsleven mede de weg zou hebben gebaad voor het collectivisme van het nationaalsocialisme.⁶¹ Sinzheimer zelf heeft altijd nadrukkelijk stelling genomen tegen institutionele verhoudingen waarin één van de betrokken partijen een overwicht zou kunnen verwerven en steeds gepleit voor een constitutionele grondslag, niet alleen voor de staat maar ook voor het bedrijfsleven, op basis waarvan reële tegenstellingen vreedzaam en evenwichtig zouden kunnen worden overbrugd. Sinzheimer erkende dat hervormingen die voor de emancipatie van de arbeiders waren voorzien, ook door een fascistische staat in antiliberaal zin kunnen worden geïncorporeerd.⁶²

3 *Sinzheimer's positie en zijn 'originaliteit'*

In het begin van deze bijdrage heb ik de vraag opgeworpen hoe de originaliteit van Sinzheimer's bijdrage kan worden begrepen in het licht van de positie die hij innam in het wetenschappelijke, maatschappelijke en politieke debat over de cao. Daarbij zijn twee theoretische perspectieven gemobiliseerd, een perspectief dat de aandacht vestigt op de rol van ideeën in institutionele verandering en een ander dat de rol van 'geniale individuen' in de ontwikkeling van ideeën in sterke mate sociologisch relateert. Ik gebruik beide perspectieven hier om de 'originaliteit' van Sinzheimer nader te bepalen, aan de hand van een driedeling: (1) de motivationele en cognitieve condities die voortvloeien uit voorafgaande interacties (in de zin van Collins' theorie), (2) het knooppunt waarop deze condities innovatie genereren en (3) de interacties en condities die het succes van de innovatie mede bepalen.

3.1 *Motivationele en cognitieve condities*

Sinzheimer was afkomstig uit een joods milieu in Duitsland aan het begin van het laatste kwart van de negentiende eeuw. Over de maatschappelijke voorwaarden die dit meebrengt, zou veel te zeggen zijn, maar ik moet mij hier beperken tot twee aspecten. Het eerste is dat omstreeks die tijd op het Europese continent de maatschappelijke gevolgen van de industrialisering zich nadrukkelijker beginnen te presenteren en in de maatschappelijke en politieke beleving een rol van betekenis gaan spelen. Er ontstaat een besef van het collectieve karakter van de sociale problemen en er komen maatschappelijke bewegingen op die langs collectieve weg naar oplossingen streven, maar het

---

⁵⁹ Albrecht 1970: 7; Knorre 1991, Teil I. Knorre spreekt van “Diffamierungskampagnen”. Sinzheimer verzocht in die tijd zijn geestverwant Max Weber om steun; echter vergeefs, want zelfs voor Weber ging dit bekritisieren van ‘onze nationale helden’ te ver (Knorre 1991: 65).

⁶⁰ Fraenkel 1958: 27-8.

⁶¹ Blanke 2005: 209-11; Knorre 1990: 238-44.

⁶² Sinzheimer 1976a, Bd. 2, p. 81-2.

probleem is nog een 'moving target' (zie § 1.3.1) en er is nog sprake van een reeks van onderling tegenstrijdige ideeën over de diagnose en oplossing van de problemen die zich in arbeidsverhoudingen voordoen, die in politiek opzicht uiteenlopen van de marxistische analyse in termen van klassenstrijd tot een conservatieve ontkenning van problemen.

Het tweede is dat Joden in Duitsland sinds 1869 aanspraak kunnen maken op een formeel gelijkwaardige positie, maar in de praktijk op allerlei grenzen stuiten die bijvoorbeeld meebrengen dat bepaalde beroepsloopbanen voor hen moeilijk toegankelijk zijn. Dit zal bij Sinzheimer hebben bijgedragen aan het besef van de afstand tussen formeel recht en de 'rechtswerkelijkheid' en van de onrechtvaardigheid die daaruit kan voortvloeien. Vaak wordt in levensbeschrijvingen Sinzheimer's hartstochtelijk streven naar sociale gerechtigheid gememoreerd: hij vocht de wijze waarop formele juridische begrippen reëel bestaande ongelijkheid weten te verdoezelen, herhaaldelijk aan.⁶³ Later in zijn leven, veroordeeld tot contemplatie tijdens zijn ballingschap in Nederland, werkte Sinzheimer dit nog uit in diverse beschouwingen over de rechtsantropologische kwestie van het mensbeeld in het recht.

Vanuit deze ervaringen, tijdens de interacties van zijn jonge jaren opgedaan, vonden ideeën van een aantal van zijn universitaire leermeesters bij hem een heldere weerklank: die van Philip Lotmar, maar ook van Lujo Brentano, die al in 1872 had gepleit voor een op de gilden voortbouwende, nieuwe vorm van arbeidersorganisatie. Van beider opvattingen zou hij overigens later gemotiveerd afstand nemen. Sinzheimer's betrokkenheid en zijn besef van zowel het grote belang als het huidige tekortschieten van het recht maakte hem vatbaar voor rechtssociologische inzichten (Renner, Gurvitch) en voor het streven van sommige juristen een brug te slaan tussen het feitelijke en het normatieve (Gierke, Stammler).⁶⁴ Hij was al kort na verschijnen bekend met het werk van Karl Renner, dat hem inzicht gaf in de rol die 'eigendom' speelt als grondslag van de gezagsuitoefening in de arbeidsverhouding en hem stimuleerde verder kennis te nemen van het werk van Marx, en ook al vroeg met publicaties van Eugen Ehrlich, die zijn besef van de tegenspraak tussen positief recht en de 'rechtswerkelijkheid' aanscherpten. Otto von Gierke maakte het hem mogelijk de arbeidsovereenkomst als de entree in een gezagsverhouding en de cao als een rechtsbron te zien.⁶⁵ Sinzheimer heeft in Frankfurt een aantal leerlingen gehad die, evenals hijzelf, rond 1933 naar het buitenland zijn uitgeweken en daar zijn gedachtengoed hebben uitgedragen en verder ontwikkeld: de jurist Franz Neumann en de politicoloog/volkenrechtsdeskundige Hans Morgenthau in de V.S., Otto Kahn-Freund als een vooraanstaand arbeidsjurist in het V.K. en de politicoloog Ernst Fraenkel die na een verblijf in de V.S. na WO II terugkeerde naar Duitsland.

3.2 *Het knooppunt van de discussie over juridische vormgeving van de cao*

Vanaf 1905 kwam Sinzheimer, als pas gepromoveerd, hoofdzakelijk in de rechtspraktijk actief maar bij het debat over sociale kwesties betrokken jurist, terecht in de discussie over de juridische vormgeving van de cao. Vanuit het voorgaande is goed te begrijpen waarom juist deze kwestie hem zo aansprak: de cao was een grootscheeps in de 'rechtswerkelijkheid' ontstaan fenomeen dat nog geen plaats had in het positieve, statelijke recht, waarbij feitelijke ontwikkelingen de weg leken te wijzen naar normatieve innovatie, en bovendien was de cao een middel dat in staat leek de ongelijkheid en onrechtvaardigheid in individuele arbeidsverhoudingen te compenseren. In de jaren 1906-1908 verschijnt in Duitsland een reeks van publicaties over cao-recht, die deels opmerkelijk

---

⁶³ De Gier 1993, p. 4.

⁶⁴ Mestitz 1986, p. 338v.

⁶⁵ Sinzheimer 1976b (1922).

internationaal georiënteerd zijn – het boek van Rundstein uit 1906 bijvoorbeeld verwijst behalve naar Duitse, Franse en Italiaanse ook naar negen Nederlandse publicaties. Sinzheimer gaat in zijn boek uit 1908 de discussie aan met vrijwel al deze auteurs en gaat in op een reeks van buitenlandse ontwerpen en op de nieuwe Nederlandse wet op de arbeidsovereenkomst en de daarin vervatte regeling. Zijn positie in het intellectuele veld kenmerkt zich negatief door het afwijzen van het idee dat een louter privaatrechtelijke inpassing van de cao mogelijk zou zijn, en positief door zijn pleidooi voor een met machtiging en onder de hoede van de staat te realiseren autonome regulering door organisaties van werkgevers en werknemers. Sinzheimer wist de ideeën, die in eerdere interactiesituaties bij hem weerklank hadden gevonden en die in § 3.1 zijn uiteengezet, op een nieuwe manier te combineren tot een opvatting van arbeidsrecht waarin het collectieve karakter van arbeidsverhoudingen wordt erkend en aan organisaties van werkgevers en werknemers een autonome regelingsbevoegdheid wordt toegekend die hun de kans biedt bij te dragen tot het realiseren van niet alleen formele, maar ook materiële vrijheid in arbeidsverhoudingen. Hij bepaalde daarin zijn unieke positie door op een aantal punten afstand te nemen van zijn inspirators. Van Lotmar, met wie hij het methodisch (Lotmar had de *Rechtstatsachenforschung* al in praktijk gebracht) en praktisch (de noodzaak van *Unabdingbarkeit*) op veel punten eens was, nam hij afstand door zorgvuldig aan te tonen dat Lotmar's theoretisch streven de cao in te passen in een privaatrechtelijk kader tekort moest schieten. Van het marxisme en ook van Gurvitch onderscheidde hij zich door zijn overtuiging dat de staat onmisbaar is als garant van het algemeen belang en dat het bevorderen van menselijke 'vrijheid' het uiteindelijk doel van al dit streven is, óók van alle collectivisering. En tenslotte onderscheidde hij zich van allen door zijn pleidooi het arbeidsrecht te zien als een 'derde' gebied dat niet aan het dogmatisch dualisme van privaatrecht en publiekrecht kon beantwoorden, en derhalve ook de cao tegelijkertijd te zien als een contract en als het creëren van objectief recht.

3.3 *Conditioes van het succes van de innovatie*

Welke condities hebben ertoe bijgedragen dat de door Sinzheimer geïnitieerde innovatie succesvol is geweest, in de zin dat zijn opvattingen in de rechtsleer op ruime schaal ingang hebben gevonden en in veel landen ook de inhoud van cao-wetgeving hebben bepaald? Een paar factoren kan hier worden genoemd. Wat zeker heeft bijgedragen is dat hij in zijn leven het vermogen heeft ontwikkeld zijn ideeën voor een divers samengesteld publiek met verve uit te dragen. Volgens de beschrijvingen van zijn leerlingen maakten zijn bevoegenheid in combinatie met een groot redenaarstalent dat zijn toehoorders altijd geboeid luisterden en de collegezalen tijdens zijn Frankfurtse professoraat altijd vol zaten.⁶⁶ Fraenkel noemt hem zelfs 'een geboren volkstribuun', voor wie taal niet alleen een middel van expressie maar ook van autosuggestie was.⁶⁷ Een tweede factor is dat hij rechtsgeleerde activiteit combineerde met een hoge mate van betrokkenheid bij de sociale vraagstukken van zijn tijd, en dat hij dit tegelijkertijd in heel verschillende posities deed: als praktisch jurist (advocaat), als rechtswetenschappelijk onderzoeker, als universitair docent, als adviseur van vakbonden en gedurende een korte maar belangrijke tijd ook als politicus. Hij was dus allesbehalve een 'Kathedersozialist' maar zich sterk bewust van het belang inzichten uit te dragen en dat ook in zeer verschillende kringen te doen; hij stond mede aan de wieg van de *Akademie der Arbeit* in Frankfurt ("erste deutsche Hochschule für das Volk der Arbeit", 1921).

---

⁶⁶ Kahn-Freund 1976, p. 3; Mestitz 1986, p. 338.

⁶⁷ Fraenkel 1958 (idem in *JuristenZeitung* 1958: 459).

Wat ook bijdraagt aan het succes is dat hij op diverse punten niet een confronterende maar eerder een verzoenende positie inneemt, die het voor anderen minder moeilijk maakt zijn positie te accepteren. Het is niet privaat- of publiekrecht, maar een 'derde weg'. Als hij pleit voor een rechtswetenschap die de sociologische methode integreert, dan moet die vernieuwing worden gerealiseerd met volledig behoud van de waarde van dogmatische analyse. Terwijl zowel werkgevers (die blijven hechten aan hun instructiemacht) als bonden (die niet ingekapseld wensen te worden) aanvankelijk weinig van onderhandelen en cao's willen weten, biedt Sinzheimer's concept met de belofte van het terugbrengen van strijdhandelingen (er waren begin 20^e eeuw in Duitsland 1500 stakingen per jaar) en het streven naar juridische erkenning van de bonden toch een idee dat het definiëren van een gemeenschappelijk doel en collectief handelen kan bevorderen. Het is niet louter zijn intellectuele positie, maar veeleer zijn op de rechtspolitiek gerichte opvatting van rechtswetenschap bedrijven, het op verzoening van maatschappelijke tegenstellingen ('onderhandelen in plaats van wanorde en onnodig uitgevochten conflicten') gerichte streven naar overleg en autonome regulering onder de terughoudende supervisie van de staat, in combinatie met de diversiteit van de posities die hij ook buiten het intellectuele debat inneemt en de kans die hij na WO I als parlamentslid tijdens 'Weimar' krijgt om zijn ideeën over wetgeving ook in concrete wetten en besluiten om te zetten, die zijn ideeën en wetsontwerp als overwinnaar uit de bus doen komen. In Sinzheimers uitwerking wordt een kritische analyse van bestaande instituties gecombineerd met de formulering van een blauwdruk voor nieuwe instituties, met name in de vorm van het complete wetsontwerp uit 1916. Dankzij 'Weimar' worden die vanaf 1918 deels gerealiseerd en de blauwdruk vindt ook zijn weg naar het buitenland, tot in Japan en Zuid-Korea toe.⁶⁸ In Duitsland zal het mede door de opkomst van het nationaal-socialisme en door WO II nog enige tijd duren voordat een stabiele situatie wordt bereikt waarin de ideeën die door Sinzheimer aan het cao-recht ten grondslag zijn gelegd uiteindelijk ook zorgen voor een stabilisering van de arbeidsverhoudingen.

4 Conclusie

Hugo Sinzheimer heeft een doorslaggevende rol gespeeld in de ontwikkeling van het collectief arbeidsrecht in het begin van de twintigste eeuw. Zijn inzet was gericht op de integratie van de radicaliserende arbeiders in een democratische staat, op het verzoenen van uit economische belangenposities voortkomende maatschappelijke tegenstellingen en hij had een groot vertrouwen in de rol die het recht daarin te spelen had. Nadat hij dat rechtswetenschappelijk had uitgewerkt, kreeg hij in de politieke situatie van 'Weimar' als politicus de kans dat in regelgeving om te zetten. Hoewel de politieke ontwikkelingen daarna de geboekte vooruitgang deels tenietdeden, is de impact van zijn uitwerking van de bindende kracht van de cao op langere termijn, in landen over de hele wereld, groot geweest.

Drie elementen van zijn rol lijken met name van groot belang. In de rechtsleer heeft hij, ten eerste, met een zorgvuldig onderbouwing het toen heersende privaatrechtelijke kader voor de cao geslecht en het arbeidsrecht neergezet als een rechtsgebied waar de grens tussen privaat- en publiekrecht noodzakelijkerwijs voortdurend wordt overgestoken. Ten tweede heeft hij als politicus de kans gekregen en met enthousiasme gegrepen zijn ideeën in wetgeving om te zetten. En daarmee heeft hij, *last but not least*, de kloof tussen de wereld van de arbeid en het statelijk recht overbrugd. Het is niet zo dat de wereld van de arbeidsverhoudingen vóór de twintigste eeuw zonder 'recht' was,

---

⁶⁸ Kettler & Tackney 1997.

integendeel, maar het *statelijk* recht was voor de meeste werkenden iets op grote afstand, en als ze er al mee te maken kregen, was het doorgaans in repressieve zin. Tegenover revolutionaire stromingen in zijn tijd die meenden dat de arbeidersklasse daarom de staatsmacht maar moest overnemen, streefde Sinzheimer er met succes naar de arbeidsverhoudingen op statelijk niveau van een rechtsorde te voorzien, zodanig dat het mogelijk werd deze turbulente en potentieel antidemocratische verhoudingen in het statelijk recht te integreren. Met zijn juridische vormgeving van de cao heeft hij aan het constitutionaliseren van de arbeidsverhoudingen, in Duitsland zowel als in vele andere landen, een bijdrage geleverd van doorslaggevend belang.

Bibliografie:

Albrecht, Klaus L., *Hugo Sinzheimer in der Weimarer Nationalversammlung: sein Beitrag zum wirtschaftlichen Rätssystem und zu den arbeits- und wirtschaftsrechtlichen Grundrechten der Reichsverfassung*. Diss. Frankfurt, z.p., 1970.

Bender, G., 'Strukturen des kollektiven Arbeitsrechts vor 1914: ein Beitrag zu den historischen Grundlagen der rechtsförmigen Steuerung des industriellen Konflikts'. In: H. Steindl (ed), *Wege zur Arbeitsrechtsgeschichte*. Frankfurt a/M: Klostermann, 1984, pp. 251-293.

Blanke, S., *Soziales Recht oder kollektive Privatautonomie? : Hugo Sinzheimer im Kontext nach 1900*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2005.

Blyth, M., *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Collins, R., *The sociology of philosophies : a global theory of intellectual change*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 1998.

Collins, R., 'Response: reply to reviewers and symposium commentators'. *Philosophy of the Social Sciences*, 2000-30(2), pp. 299.

Dekker, Rudolf, 'Labour conflicts and working-class culture in early modern Holland', *Inter. Review of Social History* 1990-XXXV , p. 377-420.

Durkheim, Émile, *De la division du travail social*, 2e ed., Paris, 1902.

Evans, P.B., D. Rueschemeyer & T. Skocpol (eds), *Bringing the state back in*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Eysell, A.P.T., 'De collectieve arbeidsovereenkomst: regtsinstituut of sociaal verschijnsel?', *Themis*, 1905, p. 60v.

Fraenkel, Ernst, 'Gedächtnisrede', *Mitteilungen der Akademie für Arbeit*, Neue Folge 13, Frankfurt a/M 1958.

Gier, E. de, 'Prof. dr. Hugo Daniël Sinzheimer (1875-1945): een korte biografische schets'. In: A.J. Hoekema e.a. (ed), *Hugo Sinzheimer: rechtsvormer, arbeidsjurist en rechtssocioloog*. Amsterdam: Hugo Sinzheimer Instituut, 1993, pp. 1-14.

Hall, P.A. (ed), *The political power of economic ideas : Keynesianism across nations*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 1989.

Hamaker, H.J., 'De collectieve arbeidsovereenkomst'. *Weekblad van het Recht*, 1905, No. 8227.

Isele, Hellmut Georg, 'Philipp Lotmars und Hugo Sinzheimers Bedeutung für das moderne Tarifvertragsrecht'. In: *Contratti collective e controversie collective di lavoro: Studi in memoria di Lodovico Barassi*. Padova, 1965, p. 247v.

Jacobs, Antoine, 'Collective Self-Regulation', in: Bob Hepple (ed), *The Making of Labour Law in Europe*. London: Mansell, 1986, p. 193-241.

Kahn-Freund, O., 'Hugo Sinzheimer (1875-1914)'. In: O. Kahn-Freund & T. Ramm (eds), *Hugo Sinzheimer: Arbeitsrecht und Rechtssoziologie: gesammelte Aufsätze und Reden*. Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt, 1976, Bd. I, pp. 1-31.

Kettler, D. & C.T. Tackney, C.T., 'Light from a dead sun: the Japanese lifetime employment system and Weimar labor law'. *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 1997-19(1), pp. 1-41.

Knorre, S., *Soziale Selbstbestimmung und individuelle Verantwortung : Hugo Sinzheimer (1875-1945) : eine politische Biographie*. Frankfurt am Main etc.: Lang, 1991.

Köppe, H., *Der Arbeitstarifvertrag als Gesetzgebungsproblem : eine sozialpolitische Studie*. Jena: Fischer, 1908.

Kubo, K., *Hugo Sinzheimer: Vater des deutschen Arbeitsrechts*. Hanau, 1995.

Levy, J.A., *De collectieve arbeidsregeling*. Den Haag, 1906 .

Lotmar, P., *Der Arbeitsvertrag : nach dem Privatrecht des deutschen Reiches*. Leipzig: Duncker & Humblot (2 delen), 1902-08.

Meijers, E.M., *De arbeidsovereenkomst (wet van den 13den Juli 1907, Stbl.193) : met inleiding en aantekeningen ontleend aan de gewisselde stukken, de gevoerde beraadslagingen en de rechtspraak*. Haarlem: Tjeenk Willink & zoon, 1912.

Mestitz, F., 'Einige Erinnerungen an Hugo Sinzheimer'. In: G. Stourzh & M. Grandner (eds), *Historische Wurzeln der Sozialpartnerschaft*. München: Oldenbourg Verlag, 1986, pp. 334-344.

North, D.C., *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1990.

Peijpe, T. van, *De ontwikkeling van het loonvormingsrecht*. Nijmegen: Ars Aequi Libri, 1985.

Rundstein, S., *Tarifrechtliche Streitfragen*. Tübingen: Mohr, 1907.

Rundstein, S., *Die Tarifverträge und die moderne Rechtswissenschaft : eine rechtsvergleichende Untersuchung*. Leipzig: Hirschfeld, 1906.

Selznick, Philip, *The Moral Commonwealth: Social Theory and the Promise of Community*. Berkeley: University of California Press, 1992.

Sinzheimer, H., *Lohn und Aufrechnung : ein Beitrag zur Lehre vom gewerblichen Arbeitsvertrag auf reichsrechtlichen Grundlage*. Berlin, 1902.

Sinzheimer, H., *Der korporative Arbeitsnormenvertrag: Eine privatrechtliche Untersuchung*. Berlin: Duncker & Humblot (2 delen), 1907-08.

Sinzheimer, H., *Die soziologische Methode in der Privatrechtswissenschaft*. München: Rieger, 1909.

Sinzheimer, H., 'Der Wille zur Rechtsgestaltung'. *Die Tat*, 1914-6(4), pp. 375-385.

Sinzheimer, H., *Ein Arbeitstarifgesetz : die Idee der sozialen Selbstbestimmung im Recht*. München etc.: Duncker & Humblot, 1916.

Sinzheimer, H., 'Über soziologische und dogmatische Methode in der Arbeitsrechtswissenschaft'. *Arbeitsrecht*, 1922-9(1), Spalte 187-198.

Sinzheimer, H., *Jüdische klassiker der deutschen rechtswissenschaft*. Vittorio Klostermann, 1953.

Sinzheimer, H., *Arbeitsrecht und Rechtssoziologie : gesammelte Aufsätze und Reden*. Hrsg. von O. Kahn-Freund & T. Ramm. Frankfurt a/M.: Europäische Verlagsanstalt (2 Bände), 1976a.

Sinzheimer, H., 'Otto von Gierkes Bedeutung für das Arbeitsrecht'. In: O. Kahn-Freund & T. Ramm (eds), *Hugo Sinzheimer: Arbeitsrecht und Rechtssoziologie: gesammelte Aufsätze und Reden*. Frankfurt a/M: Europäische Verlagsanstalt, 1976b (1922), pp. 402-407.

Sinzheimer, H., 'Philipp Lotmar und die deutsche Arbeitsrechtswissenschaft'. In: O. Kahn-Freund & T. Ramm (eds), *Arbeitsrecht und Rechtssoziologie: gesammelte Aufsätze und Reden*. Frankfurt a/M: Europäische Verlagsanstalt, 1976c (1922), Bd. II, pp. 408-415.

Weber, M., 'Rezension von: Philipp Lotmar, Der Arbeitsvertrag'. In: B.M.P. Kurth (ed), *Wirtschaft, Staat und Sozialpolitik: Schriften und Reden 1900-1912*. 1984, pp. 37-61.

Zanten, J.H. van, 'Der Tarifvertrag auf dem niederländischen Juristentag'. *Soziale Praxis*, 1905-XV(16), pp. 412-414.